

Ordstillingen i ældre og nyere grønlandsk i sammenligning med andre eskimoiske sprog

Af Michael Fortescue

Man kommer tit ud for udsagn om at ordstillingen i de eskimoiske sprog er 'friere' end i de typiske vesteuropæiske sprog. Sådanne udsagn er næppe kontroversielle i og for sig, men det er i hvert fald klart at vestgrønlandsk foretrækker visse 'neutrale' ordstillingsmønstre. Afvigelser fra de sidste resulterer i stilistisk eller kontekstbestemt emfase (tryk på et givet led): dette er en af de måder hvorpå vestgrønlandsk råder bod på dets meget begrænsede brug af fonologiske tryk (i sammenligning med f. eks. dansk). Denne syntaktiske 'frihed' varierer en del, alt efter sted (dialekt), tid (ældre i modsætning til nyere former for sprog) og 'register' (f. eks. det talte i modsætning til det skriftlige sprog).

Hvis man kigger på nyere tekster på Inupiaq fra Barrow, Alaska, viser det sig med det samme at denne frihed er større end i tilsvarende vestgrønlandske tekster. Idet Inupiaq i mange henseender udgør en mere arkaisk form for Inuitsproget, kunne man være fristet til at tro, at vestgrønlandsk har udviklet fastere ordstillingsprincipper ud fra et 'friere' stade, som stadigvæk afspejles i

Nordalaska. Man kunne tro at der fandtes yderligere belæg for denne konklusion i den kendsgerning, at Yupik-sproget i Sydvest-Alaska – en endnu mere arkaisk form for eskimoisk – også synes at dele nogle af disse 'friere' principper med Inupiaq. Ikke desto mindre vil jeg prøve at vise i det følgende, at denne konklusion er baseret på en misforståelse af forholdene. Min påstand er, at litterært vestgrønlandsk har forandret sig mindre i denne henseende end sproget i Alaska.

For det første må man være klar over hvor 'fri' ordstillingen egentlig er i moderne vestgrønlandsk. Jeg taler her hovedsagelig om det skriftlige sprog, men principperne gælder stort set for alle former for sproget. Der henvises til mit monografi om vestgrønlandsk syntaks og morfologi for detaljerede eksempler på de relevante grønlandske mønstre (Fortescue 1984, især side 173–199). De kan opsummeres på følgende måde: den mest neutrale rækkefølge af sætningsernes hovedled, når man ser bort fra adverbier og andre partikler, er Subjekt – Objekt – X – Verbum (hvor 'X' beteg-

ner et nominalt udtryk, der ikke står som subjekt eller objekt til verbet). Denne rækkefølge er ret fleksibel, idet en næsten hvilken som helst anden rækkefølge i princippet er mulig, afhængig af emfase, stilistisk balance eller det enkelte leds 'tyngde' (hvor langt eller indviklet det er). Det skal imidlertid understreges, at sådanne afvigelser – statistisk set – er temmelig sjældne (især i underordnede bisætninger). Verbet i vestgrønlandsk udgør alene den mindste fuldkomne sætning og det er forholdsmæssigt sjældent at alle mulige nominale led er tilstede i en given sætning.

Som et eksempel på den emfase eller kontrastivitet der knyttes til placeringen af nominale led efter verbet i grønlandsk, læg mærke til *imaq* i følgende sætning fra side 6 af Frederik Nielsens 'Ilivse tássa nunagssarse': *aussákut tivfararaut tugtúniardlutik taserssuarne eqalungiardlutik piniarfisale pingárnerssariuarpát imaq* 'om sommeren plejede de at begive sig op i indlandet på jagt efter rensdyr og på laksefangst i de store søer, men deres vigtigste jagtområde var *havel*'. Sammenlign også de forskellige varianter af sådan en sætning som: *piniartup aningaasat erniminut tunniuppai* 'fangeren gav pengene til sin søn'; f. eks. *piniartup aningaasat tunniuppai erniminut*, *aningaasat piniartup erniminut tunniuppai*, *piniartup erniminut tunniuppai aningaasat*, o. s. v. Hovedprincipperne bag valget af den ene eller den anden af disse varianter er at 'tematiserede' led (inklusive adverbier eller hele bisætninger) – det vil sige led, som udgør 'gammelt' eller forudsat materiale eller betragtes som 'udgangspunktet' for udsagnet – plejer at stå i

førsteposition, mens særligt fremhævet eller 'tungt' materiale står efter verbet som 'ny' eller væsentlig information. Derudover kan 'eftertanke'-materiale uden særlig emfase også kommer til at stå efter verbet (med sænket tonefald i det talte sprog). Disse principper er alle ret udbredte i de fleste sprog i verden – i hvert fald som tendenser. Afvigelser fra den grundliggende ordstilling indenfor nominale grupper derimod tolereres ikke: ejeren må stå foran 'ejet' ting (*Piitap nulia* 'Piitags kone') og modificerende led efter hovedledet (*qimmeq angikkajaaq kiisortoq* 'en bidsk, mellemstor hund'). Større frihed træder ind i billedet når man sammenslutter flere (bi-)sætninger. Udover de nævnte faktorer (tyngde, ny/gammel information, o. s. v.) er der også andre, der spiller en rolle her. Det gælder især sætninger der er 'indkapslet' i hinanden, som i *isumaqarpunga piffissanngortoq oqarfigissallugit* 'jeg synes det er på tide at tale med dem' – disse kan være ret indviklede i moderne vestgrønlandsk – og sammenkædningen af flere bisætninger i ledsagemåden. Der er flere muligheder hvad rækkefølgen af sådanne forbindelser angår, alt efter om de pågældende handlinger er successive eller simultane eller i et 'årsag-resultat' forhold (jfr. Fortescue 1984 s. 93–101 og 120). Denne slags 'frihed' deles til en vis grad med europæiske sprog, men i grønlandsk er det selvfølgelig bøjningsendelserne, der gør det klart hvad der hænger sammen med hvad (i stedet for subordinative partikler som 'at').

Ud fra disse betragtninger bliver man lidt forbavset når man konstaterer den

relative hyppighed af 'ikke-neutrale' ordstillinger (som defineret for vestgrønlandsk) i nyere tekster fra Nordalaska. Man finder adskillige eksempler på subjekter eller objekter placeret efter verbet i sætninger som ikke synes at bære nogen kontekstbestemt emfase på de efterstillede led. Således i *tammaqtana qitiqliagutini*, 'han tabte sin ring', hvor den tilsvarende sætning på grønlandsk, *tammarpaa assammiuni*, ville forudsætte en speciel kontekst. Mere iøjnefaldende er imidlertid hyppigheden af nominale grupper bestående af eget ting + ejer eller af modificerende led + hovedled, som i Inupiaq: *Siñaa tagium* 'havets kyst' eller *atautchiq aṇut* 'en mand', hvilke er umulige på grønlandsk.

Hvad er der så sket i Barrow-dialekten – eller i moderne vestgrønlandsk for den sags skyld? For at besvare dette spørgsmål har jeg gennemført en statistisk undersøgelse af ordstillinger i begge sprog baseret på et udvalg af nyere og ældre tekster (hovedsageligt traditionelle fortællinger, hvad de ældste tekster angår). Formålet var at finde ud af hvilken procent af de pågældende teksters hovedsætninger der afviger fra den 'neutrale' S-O-X-V rækkefølge. Som det kan ses på skemaet (hvor der kun vises en del af mine data), er der for Grønlands vedkommende dækning fra 1820-tallet (med en af de allertidligste fortællinger der findes nedskrevet på grønlandsk, samlet af Peter Kragh og publiceret af H. J. Rink og Rasmus Berthelsen) hele vejen op til moderne tider med en passage fra Frederik Nielsens ovennævnte roman og, for en sammenlignings skyld, Jonathan Motzfeldts nytårstale fra i fjor, som repræsenterer et helt andet sprogligt 'register'. De tre tekster fra Alaska – hvoraf den sidste er en tale på moderne Yup'ik – dækker nødvendigvis en kortere periode. Selvfølgelig udgør dette lille udpluk af tekster et alt for snævert grundlag for detaljerede, vidtrækkende konklusioner – man må blandt andet regne med individuelle stilistiske træk og evner til at fortælle hos de forskellige forfattere/fortællere, men billedet er klart nok til at vise udviklingens hovedlinier.

Skemaet skal fortolkes således: den første spalte viser det antal hovedsætninger i den pågældende tekst, der bevarer den neutrale S-O-X-V rækkefølge (med eller uden selvstændige nominale

	(S) (O) V	(S) V O	(O) V S	O S V	V + X	ikke-n. %	ejet +	mod. +
<i>Grønlandske tekster</i>								
Pakitsomik (Rink, b. 4) c. 1828	102	2	1	0	3	5,6	0	0
Alungmiok (Lyng, s. 13) c. 1902	37	0	0	0	1	2,6	0	0
Ilivse tássa nunagssarse (Nielsen, s. 5-7) 1970	60	5	1	0	2	11,8	0	0
Nytårstale (Motzfeldt, A/G, 3. jan.) 1985	28	13	6	0	2	42,9	0	0
<i>Tekster fra Alaska</i>								
Iliappaluum quyyasiutaa (Jenness, tekst 9) c. 1913	87	6	3	1	4	13,9	1	1
Agviq (Kaveolook) 1975	37	9	2	2	23	49,3	6	10
Qaillun piciaq Yupiit Yugtun (Afcen, i Hamp, s. 4-10) 1970	24	17	5	1	5	53,8	4	16

subjekter/objekter, o. s. v.). De efterfølgende fire spalter viser hvor mange sætninger der udviser 'afvigende' ordstillinger. Disse er samlet som en procent af samtlige hovedsætninger i sjette spalte. De to resterende spalter viser afvigelser fra de ovennævnte nominale gruppe-mønstre 'ejer + ejet ting' og 'hovedled + modificerende led'. Selvfølgelig er der andre måder hvorved de ældre tekster afviger fra de nyere – og ikke bare med hensyn til brugen af arkaiske stammer, tilhæng og konstruktioner. Hvis man f. eks. sammenligner sproget i Frederik Nielsens roman med sproget i den gamle fortælling 'Pakitsomik', så er det ind-

lysende at der er langt flere tilfælde af underordnede bisætninger i forhold til sideordnede i den nyere end i den ældre tekst. 'Parataxis' – d. v. s. sammenkædning af flere sideordnede sætninger – er typisk for ældre tekster, mens udviklede 'indkapslede' sætninger og nominaliseringer af hele bisætninger er typisk for det moderne skriftlige sprog. Men lad os begrænse diskussionen til de enklere syntaktiske forhold på skemaet.

Tallene for de grønlandske tekster viser, at de nyere tekster har flere 'ikke neutrale' ordstillinger end de ældre har. Det relativt høje antal af 'Verbum + X'

konstruktioner i 'Pakitsomik', sammenlignet med 'Alungmiok', hænger vist nok sammen med den hyppige forekomst af 'eftertanke'-materiale efter verbet i det talte sprog, selvom man ikke kan vide idag om de pågældende led faktisk blev udtalt af fortælleren med sænket tonefald. Det er i hvert fald en rimelig formodning, at den tidligere tekst afspejler sin oprindelige talte form mere direkte end de fleste fortællinger i Kristoffer Lynges samling (indsamlet af Knud Rasmussen), som er blevet justeret lidt af redaktøren (nogle gange er der ligefrem tale om en sammenfletning af flere versioner). Det er interessant i denne sammenhæng at konstatere at fortællingen om Púkitsulik i Lynges samling, som rummer stort set det samme indhold som 'Pakitsomik', kun indebærer 2,4 % tilfælde af 'ikke-neutrale' ordstillinger. Skiften fra det mundtlige til det litterære skriftsprog gør sig klart gældende når vi vender os til Frederik Nielsens stilistisk raffinerede roman. Her er der tale om et betydeligt antal tunge eller kontekstuelte fremhævede objektsled placeret efter verbet. Man kan måske undre sig lidt over det store antal 'ikke-neutrale' ordstillinger i Jonathan Motzfeldts nytårstale (i A/G, den 3. jan. 1985), den sidste grønlandske tekst. Selvom den blev fremlagt mundtligt, indebærer den mange eksempler på 'tunge' objekter og subjekter stillet efter verbet, hvilket er mest typisk for det skriftlige sprog, og det gælder i særlig høj grad de indviklede tankegange, der kan komme til udtryk i forbindelse med det politisk/administrative 'register' af sproget. Selvfølgelig kan man her for-

vente en vis påvirkning fra dansk – især med hensyn til den 'retoriske' rækkefølge af successive bisætninger og brugen af specifikke abstrakte vendinger. Dette er helt forståeligt når man tænker på den lange tradition af oversættelser fra dansk og på den kendsgerning at der her er tale om et 'register' i grønlandsk, der er ved at forme sig i vore dage. Men selve formuleringen og de medfølgende syntaktiske forhold er helt anderledes end i den danske version af talen, og man kan ikke kalde den grønlandske tekst 'oversættelsespræget' i nogen direkte forstand. Læg til sidst mærke til at der ikke forekommer et eneste tilfælde af 'underlige' ordstillinger i nominale grupper i nogen af de grønlandske tekster.

Hvis man nu sammenligner tallene for Inupiaq-teksterne fra Nordalaska, finder man som forventet en gennemgående højere procent end for de grønlandske fortællende tekster hvad angår 'ikke-neutrale' ordstillinger. Heldigvis eksisterer der også en nyere version af fortællingen om 'Iiappaluk', genskrevet i den nye Inupiaq-retskrivning af Martha Aiken (1976), og lettere 'korrigeret' i retning af den moderne dialekt i Barrow, men uden større indholdsmæssige forandringer, og dér stiger procenten til 18,7. Den anden tekst, en beskrivelse af hvalfangsten i Barrow i nyere tid, viser endnu højere tal, hele 49,3 %. Læg mærke til det stigende antal 'underlige' nominale ordstillinger. Den sidste tekst fra Alaska er en tale på Yup'ik, som Pascal Afcan holdt ved Chicago-konferencen om 'Eskimo and Aleut Linguistics' i 1970: her er procenten af 'ikke-neutrale' ordstillinger endnu højere, igen med

adskillige 'underlige' nominale grupper. De tilsvarende tal, når man undersøger traditionelle Yup'ik-fortællinger er langt lavere; den første fortælling i samlingen 'Yup'ik Lore' (Tennant og Bitar, 1975) har f. eks. kun 30 % 'ikke-neutrale' sætninger, hvori der ikke indgår et eneste tilfælde af 'underlige' nominale grupper. Det er altså rimeligt at antage, at dette fænomen i Alaska er af nyere dato, og det er måske ikke noget sammentræf at det netop er i Barrow, hvor engelsk har haft så stor en indvirkning på sproget de sidste årtier, at denne påvirkning er mest iøjnefaldende i almindelige fortællende tekster (de fleste yngre beboere er enten tosproget eller taler udelukkende engelsk i dag). Mon ikke der er tale her om en direkte påvirkning fra engelsk syntaks, hvor objekter normalt står efter verbet og modificerende led står foran hovedledet i nominale grupper. Sammenlign også de to possessive konstruktioner i engelsk: 'John's house' side om side med 'the house of John'. Den tilsyneladende mangel på særlig emfase i enkelte S-V-O sætninger i nyere grammatiske lærebøger fra Alaska underbygger denne teori: der er næsten lige så mange sætninger af denne art som med S-O-V ordstilling i f. eks. Panigeos Inupiaq-lærebog af 1979 'Uqapiaqta' ('lad os tale Inupiaq'). De tidligste tekster fra området (især traditionelle fortællinger fra steder uden for Barrow og andre store centrer) viser en større overensstemmelse med vestgrønlandsk end de senere.

Man kan ikke påpege en lignende direkte syntaktisk påvirkning fra dansk til vestgrønlandsk (dansk har de samme

S-V-O-mønstre som engelsk). Selv om Robert Petersen (1979) sikkert har ret når han mener, at ordstillingen i det talte grønlandske sprog er løsere end i det skriftlige (hvor intonationen ikke hjælper med at udskille 'eftertanke'-materiale), synes den nuværende undersøgelse ikke at pege i retningen af en 'fastere' syntaktisk norm baseret på danske syntaktiske mønstre, som Petersen skimter i nyere vestgrønlandsk. Han tænker måske på specifikke konstruktioner og rækkefølgen af (bi-)sætninger i registre som det politisk/administrative, hvor dansk påvirkning trods alt er stærk. Den forholdsmæssig lange litterære tradition i Grønland og den kendsgerning at grønlandsk altid har været flertallet af befolkningens hovedsprog har vist nok hjulpet til at værne om sprogets syntaks. 'Tosprogethed' i Grønland nærmer sig mere 'diglossia' (se Engell, 1982) end tilfældet er i Alaska: dansk og grønlandsk bruges i kun delvis overlappende sociale kontekster.

Yderligere bevis for min påstand kan hentes i Canadisk Inuktitut, hvor traditionelle fortællende tekster viser lignende syntaktiske mønstre som de grønlandske på skemaet. For eksempel i fortællingen 'Tulugaq nerlermik nuliartaartoq' fra Iglulik (Rasmussen 1921, s. 17-20) ligger procenten af 'ikke-neutrale' sætninger på 5,1. Det er kun når man undersøger nyere tekster fra områder som Mackenzie Delta og Labrador at engelsk påvirkning på syntaksen gør sig klart gældende. Man finder, for eksempel, i Sam Metcalfes 'Christmas Time i Northern Labrador' fra 1980 34,1 % ikke-neutrale sætninger, hvori

der indgår enkelte tilfælde af engelsklignende nominale grupper. Jeg skal understrege, at indflydelse fra ét sprog til et andet ikke er i og for sig noget 'dårligt', men er ganske naturligt i kontaktsituationer; tænk bare på den store syntaktiske påvirkning fransk udøvede på oldengelsk under dets overgang til middelengelsk.

Det jeg gerne vil foreslå er, at der er – eller var – noget som kan betegnes som en typisk syntaktisk 'profil' for det mundtlige fortællende 'register' i eskimoiske sprog, hvor procenten af 'ikke-neutrale' sætningsordstillinger ligger på c. 5–20, og hvor der ikke forekommer nogen 'underlige' afvigelser indenfor nominale grupper. Lynges version af 'Alungmiok' befinder sig i underkanten af denne skala, vist nok fordi den er rensset for 'eftertanke' gentagelser og lignende ved redaktionel bearbejdelse. De kontekstuelle faktorer (tematisering, kontrast, o. s. v.) bag valget af de 'ikke-neutrale' varianter kan godt overalt have været de samme som i vestgrønlandsk i vore dage (selv om det kun er i forbindelse med det sidste sprog at man egentlig kan tale om udvikling af en litterær 'stil'). Det vil ikke sige at man er gået helt bort fra disse principper i Alaska idag: det er faktisk klart at de stadigvæk har en vis gyldighed der. Man må bare konstatere, at de varianter der svarer til typisk engelske ordstillinger efterhånden er blevet prioriteret på bekostning af dem, som ikke har noget sidestykke i engelsk. Resultatet er en relativ 'løsning' af syntaksen i det hele taget. Spørgsmålet om hvorvidt faktorerne bag ordstillingsvarianter i vest-

grønlandsk stadigvæk fungerer i Alaska og i Canada kræver en dybere undersøgelse, som dækker over et langt større udvalg af tekster af forskellige registre og indhold.

References

- Aiken, M. 1976. *Iliappaluum quyyasiutaa*. Barrow School Inupiat Program, Barrow.
- Engell, M. 1982. *Et land – to sprog: dansk i Grønland*. Hovedfagsspeciale i dansk; Københavns Universitet (ikke publiceret).
- Fortescue, M. 1984. *West Greenlandic*. Croom Helm, Beckenham, Kent.
- Hamp, E. (ed.). 1976. *Papers on Eskimo and Aleut Linguistics*. Chicago Linguistics Society.
- Jenness, D. 1922. *Report on the Canadian Arctic Expedition 1913–18, vol. 7: Eskimo Folk Lore*. Dept. of the Naval Service, Ottawa.
- Kaveolook, H. 1975. *Aqviq*. Barrow School Inupiat Program, Barrow.
- Lyng, K. 1978. *Kalâdlit okalngtunait okalualâvilo*. Det grønlandske forlag, Godthåb.
- Metcalf, S. 1978. Christmas Time in Northern Labrador. *Inuktitut*, winter 1978.
- Motzfeldt, J. 1985. Toqqissinarneruvoq siunissaq nammineq ilusilersorutsigu. *Atuagagdliutit/Grønlandsposten*, d. 3. jan. 1985.
- Nielsen, F. 1970. *Ilivse tassa nunagssarse*. Det grønlandske Forlag, Godthåb.
- Panigeo, J. 1979. *Uqapiqta, Let's Speak Eskimo*. Inupiat University of the Arctic, Barrow.
- Petersen, P. 1979. Copenhagen Greenlandic (p. 191–196) & Danish Influence on Greenlandic Syntax (p. 113–122). In: B. Basse and K. Jensen, eds. *Eskimo Languages, Their Present-day Condition*. Arkona, Århus.
- Rasmussen, K. 1930. *Intellectual Culture of Iglulik and Caribou Eskimos*. Report of the 5th Thule Expedition 1921–24, vol 7, no. 3. Nordisk Forlag, Copenhagen.
- Rink, H. J. & R. Berthelsen. 1863. *Kalâdlit okalluktualliait*, vol. 4. Inspektoratets bogtrykkeri (ny udgave: Anders Nyborg A/S, Rungsted Kyst, 1972).
- Tennant, A. & J. Bitar (eds.). 1981. *Yupik Lore, Yuut Qanemciit*. Lower Kuskokwim School District, Bethel.